



AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI  
NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA  
MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİ

# RİSALƏ

*Araşdırmalar toplusu*

# 12



Bakı – “Elm və təhsil” – 2016

***Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası***  
***Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi***  
***Elmi Şurasının 15 sentyabr 2016-cı il tarixli (protokol № 7)***  
***qərarı ilə çap olunur***

**Redaktor:** AMEA-nın həqiqi üzvü,  
filologiya elmləri doktoru,  
professor  
**Rafael HÜSEYNOV**

**Redaksiya heyəti:**  
**Kamil Allahyarov, filologiya elmləri doktoru, professor**  
**Xatirə Bəşirli, filologiya elmləri doktoru**  
**Şəfəq Əlibəyli, filologiya elmləri doktoru**  
**Aida Qasımova, filologiya elmləri doktoru, professor**

**Məsul katib:**  
**Kəmalə Nuriyeva**

**Risalə. Araşdırmalar toplusu. 12-ci kitab**  
**Bakı, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 2016, 212 səh. Şəkili**

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin beş topludan ibarət elmi-tədqiqat “Xəmsə”sinə [“Şərq” (Tərcümə toplusu), “Məclis” (Mərasimlər toplusu), “Xəzinə” (Kataloqlar toplusu), “Qaynaq” (Mənbələr toplusu)] daxil olan “Risalə” Araşdırmalar toplusunun bu sayı akademik Rafael Hüseynovun rəhbəri olduğu gənc alimlərin məqalələrindən tərtib edilmişdir. Məqalə müəllifləri arasında elmlər doktorları, fəlsəfə doktorları da var, dissertasiya müdafiəsinə hazırlaşan cavan tədqiqatçılar da. Akademik Rafael Hüseynovun elmi məktəbinin təmsilçiləri olan bu araşdırıcılar Azərbaycan klassik və müasir ədəbiyyatının bir sıra aktual və az öyrənilmiş problemlərinə yeni görüş bucağından yanaşırlar.

**Faiq ƏLİYEV**  
**“Odlar yurdu” Universitetinin**  
**dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**

**Açar sözlər:** məvali şairlər, ərəbdilli ədəbiyyat, ədəbi əlaqələr

**Key words:** poets-mavali, arabic language literature, literary relations

**Ключевые слова:** Поэты-мавали, арабоязычная литература, литературные связи

## **ƏRƏBDİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXİNDƏN**

Ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi erkən orta əsrlərdən başlayır. Məlumdur ki, müəyyən tarixi şəraitlə əlaqədar olaraq Mədinədə yaşamış azərbaycanlı şairlər VII əsrin II yarısından başlayaraq ərəb dilində əsərlər yazmışlar. Musa Şəhəvat, İsmayıl ibn Yasar, Əbül Abbas əl-Əmanın “azərbaycanlı ruhu, azərbaycanlı təfəkkürü, azərbaycanlı zövqü” ilə yaratdıqları ərəbdilli şeir “ərəbləri belə heyrətə salan kamil sənət nümunələri” olmaqla həm də ərəbdilli Azərbaycan poeziyasının başlanğıcı hesab edilməlidir. Ərəbdilli şeir yaratmaq üçün ən azı ərəb ədəbiyyatına, ərəb şeirinin forma, vəzn, məzmun xüsusiyyətlərinə yaxından bələdlilik tələb olunurdu. Musa Şəhəvatın bədii yaradıcılıqla 680-ci ildən xeyli əvvəl məşğul olduğu şübhə doğurmamalıdır. Azərbaycanın və İranın xəlifə Ömər hakimiyyəti illərində (634-644) istila olunması və məvali şairlərin bu zaman əsir alınaraq Mədinəyə aparılması faktı ilə yuxarıdakı tarix arasındakı fərq ərəbləri heyrətə salan kamil sənət nümunələri yaratmaq üçün o qədər də böyük deyil. Ehtimal etmək olar ki, azərbaycanlı şairlərin klassik ərəb ədəbiyyatı ilə tanışlığı xeyli əvvəllərə aid olan məsələdir. 636-cı ildə xilafətin orduları Sasaniləri məğlub edərək Mədəini dağıtdığı dövrə qədər yüzilliklər ərzində eyni imperiya daxilində yaşamış xalqların ədəbiyyatının da qarşılıqlı təmasda olması təbii idi. Buradan belə bir nəticə hasil olur ki, Şərq şeirinin bu və ya digər janrının konkret olaraq hansı xalqın poetik təfəkkürünün məhsulu olması mübahisəlidir. Bu, eyni dərəcədə həm yazılı, həm də şifahi ədəbiyyata aid edilməlidir. Şübhəsiz ki, Şərq xalqlarının folklor yaradıcılığının forma və məzmun xüsusiyyətlərinin eyni, oxşar və ya fərqli olması çox-çox əvvəllərə aid olan məsələdir. O ki qaldı Şərq şeirinin forma və vəzn müxtəlifliyinə, burada biz yalnız qarşılıqlı zənginləşmədən söhbət açə bilərik. Lakin bu zaman son dərəcə mühüm bir amil – dil amili nəzərdən qaçırılmamalıdır. Fikrimizin təsdiqi üçün Şərq şeirində əruzdan istifadəyə nəzər salaq. Məlumdur ki, əruz ilk dəfə VIII əsrdə Bəsrə şəhərində ərəb şairi və alimi Xəlil ibn Əhməd tərəfindən yaradılmışdır. Əruzun 19 bəhrindən cəmi bir neçəsi (təvil, kamil və s.) ərəb şeirində işlənir. Sonradan başqa Şərq xalqları tərəfindən yaradılmış bir sıra bəhrlər (cədil, qərib və s.) ərəb şeirində istifadə olunmur. Əruz vəzninin Azərbaycan şeirinə saysız-hesabsız ərəb-fars sözləri gətirərək dili ağırlaşdırdığını görə Füzuli, Sabir kimi klassiklərimiz əruzə azərbaycanlılaşdırmış, bu vəznə yeni xüsusiyyətlər gətirib onu zənginləşdirmişlər. Eyni sözləri fars şeiri haqqında da demək olar. Şairin qüdrətini, hünərini qəzəldə görə “ləhceyi-türki”də “nəzmi-nazik”in “namənbutu-nahamvar” olduğunu deyən, ərəb və farsdilli qəzələ dərindən

vaqif olan böyük Füzuli əruzun oxunaqlı və rəvan bəhrlərində türkdilli qəzəlin misilsiz nümunələrini yaratmış və “bu düşvarı asan” etmişdir:

**Qəzəl de ki, məşhuri-dövrən ola,  
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.**

Görünür, ərəbdilli qəzəlin vəzn və s. xüsusiyyətləri dahi şairi qane etməmiş və elə buna görə də ərəb dilindəki divanını əsasən qəsidlərdən bağlamışdır.

Ərəbdilli Azərbaycan şeirinin intişarı farsdilli ədəbiyyatımızın yaranması və təşəkkülündən fərqlidir. Məvali şairlər olan Musa Şəhəvat, İsmayıl ibn Yasar və Əbül Abbas əl-Əma ərəb mühitində yaşayıb-yaratmışlar, onlar ərəbcə yazmağa məcbur idilər. Məvali şairlərin düşdüyü mühitdə və ümumən xilafətdə ərəb dili hegemon mövqə tuturdu, bu dildə yaranan əsərlərin yayılmaq imkanı geniş idi. Şübhə yox ki, güzəran çətinliklərini aradan qaldırmaq, ərəb cəmiyyətində nüfuz qazanmaq istəkləri də məvali şairləri ərəb dilində ərəb mövzulu əsərlər yazmağa təhrik etmişdir. İstər Musa Şəhəvatın mədhləri və əsasən din xadimləri əleyhinə çevrilmiş həcvləri, istər “Şuubiyyə” hərəkatının ardıcıl tərəfdarı olan İsmayıl ibn Yasarın siyasi lirikası, istərsə də Əbül Abbas əl-Əmanın Əməviləri tərənnüm və müdafiə edən şeirlərində erkən orta əsrlər ərəb həyatının, ərəb ictimai psixologiyasının ümdə tərkibi hifz olunmuşdur. Erkən orta əsrlər ərəb təzkirəçiləri öz əsərlərini tərtib edərkən mədhlərə və həcvlərə üstünlük verərdilər. Ərəb ədəbi mühitində mədhlər və həcvlər dəbdə idi, daha çox oxunur və yayılırdı. Əslində, orta əsrlər Şərq şeirinə xas olan bu ənənə məvali şairlərin yaradıcılığının dövrümüzə gəlib çatmış nümunələrinin məhz bu qəbildən olmasını şərtləndirmişdir. VII əsrin 80-ci illərində kamil sənətkarlar kimi tanınan məvali şairlərin xeyli əvvəllər də müxtəlif janrlarda poetik əsərlər yaratması təbii və məntiqidir. Təəssüf ki, həmin əsərlər əlimizə gəlib çatmamışdır. Bu, ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatının sonrakı əsrlərdəki forma və məzmun xüsusiyyətlərinin araşdırılmasında faydalı məxəz olardı.

IX əsrə qədər teologiya, filologiya və təbiət elmləri sahəsində hər hansı bir əsər ərəb dilində yazılmasa İslam mədəniyyəti tərəfindən qəbul edilə bilməzdi. Ərəb dili fəlsəfə, məntiq, əxlaq, din, nücum və s. dili idi. Belə bir şəraitdə, təbii ki, bədii söz sənətində də dövr ərəb dilinin üstünlüyünü təmin edirdi.

Azərbaycanlılar Ərəbistana təkcə əsir olaraq gətirilməmişdilər. Təxminən elə həmin dövrlərdə (VII-VIII əsrlər) digər ərəb ölkələrində, məsələn, İraqda da azərbaycanlılar məskən salmış, öz ədəbiyyat və incəsənətlərini yaratmışlar. “Daha hicrətin ilk yüzillərində Azərbaycan türkləri Təbriz Sultaniyyədən keçib Kərkük yörəsinə yerləşdilər” (S.Buluç). Bu fikir kərküklü Şakir Sabitin İraqda türkdilli xalqın (*oxu*: azərbaycanlıların) artıq VII əsrdən məskən salması və Bağdadda 745-ci ildə bütöv türk məhəllələrinin olmasını təsdiq etməsi ilə möhkəmlənir. Beləliklə, azərbaycanlıların VII əsrdən təkcə Ərəbistan yarımadasında deyil, həm də digər ərəb torpaqlarında, xüsusilə İraqda məskunlaşması faktı ortaya çıxır. Artıq tayfa, xalq şəklində ərəblərin arasına düşmüş azərbaycanlılar öz ədəbiyyatlarını həm də ana dilində yaratmışlar. Dövr, ərəb hegemonluğu, ərəb dilinin hakim mövqeyi həmin ədəbiyyatın nümunələrinin bizə gəlib çatmasına imkan verməmiş, lakin İraqda yaranan

ədəbiyyatımızın həm də ərəbdilli olmasını zərurətə çevirmiş və bu proses əsrlərlə davam etmişdir. Dahi Füzulinin ana dilində yazıb-yaratması deyilənlərə sübutdur. Bunun üçün Azərbaycan dili öz gözəllik və lətafətini qorumalı olmuşsa, Azərbaycan ədəbiyyatı, o cümlədən ərəb ölkələrində, xüsusilə İraqda yaradılan ədəbiyyat Füzuli yetirmək üçün uzun sürən, çətin, həm də şərəfli yol keçmişdir. Xilafət tərkibində müxtəlif vaxtlarda eyni inzibati birliyə daxil olan Azərbaycanla ərəb torpaqları, xüsusilə İraq və Suriya arasında hərtərəfli dərin əlaqələr mövcud olmuşdur. Azərbaycan İraq və Suriya ilə birlikdə üçüncü ərəb əmirliyinin tərkibinə daxil idi. Əmirliyin paytaxtı əvvəl Dvin, 789-cu ildən isə Bərdə oldu.

Hicri 89-cu (707-708) ildə kəsilmiş dirhəm ərəblərin vaxtında Aranda kəsilmiş ilk sikkələrdən hesab olunur. Əməvilər dövründə – 722-ci ildə xilafətdə, o cümlədən Azərbaycanda vahid ölçü sistemi qəbul edildi. 767-ci ildə Bərdədə, yenə də həmin ildə əl-Yəzidiyyədə (Şamaxı yaxınlığında) kəsilmiş gümüş pul dövrümüzə gəlib çatmışdır. Abbasilərin hakimiyyəti dövründə (750-1258) mərkəzin Bağdada köçürülməsi, onun Yaxın və Orta Şərqdə ən böyük mədəni, elmi mərkəzə çevrilməsi xilafətə daxil olan xalqların ziyalı təbəqəsi arasında Bağdada getmək, orada dövrün məşhur alim və şairlərindən dərs almaq meyillərini gücləndirirdi. VII-XII əsrlərdə yazıb-yaratmış, əsərləri bizə az-çox məlum olan elə bir azərbaycanlı şair və alim tapmaq çətinidir ki, o, müəyyən müddət ərəb mühitində yaşamamış olsun. Əbu Bəkr əl-Bağdadi, Əbu Səid əs-Səmani və Əbu Mühamməd əl-Əsnəvi kimi cəmi üç ərəb təzkirəçisinin əsərlərində iki yüzə qədər azərbaycanlı alimdən bəhs olunur. Digər mənbələrdə də biz azərbaycanlı alim və şairlər haqqında məlumatlara tez-tez rast gəlirik. Onların böyük əksəriyyəti xilafətin dini və elmi mərkəzlərində təhsil almış, ana dili ilə yanaşı ərəb dilində də yazıb-yaratmışlar. Bu ənənə min ildən artıq bir dövrü əhatə etmiş, Qazi Bühranəddindən, Nəsimidən, Şeyx İbrahim Gülşənindən tutmuş S.Ə.Şirvani və A.A.Bakıxanova qədər davam etmişdir.

IX-X əsrlərdən başlayaraq Azərbaycan mədəniyyətinin ərəb ədəbiyyatına, ictimai-fəlsəfi fikrinə, elm və incəsənətinə təsiri gücləndi. Ərəb ölkələrində Azərbaycana maraq getdikcə artır, ticari-iqtisadi-mədəni əlaqələr genişlənirdi. İbn Xordadbeh (IX əsr) “Yollar və ölkələr kitabı”nda 20-dən artıq Azərbaycan şəhərinin adını çəkir. IX-X əsrlərdə Bərdə, Gəncə, Ərdəbil böyüklüyünə görə Bağdaddan geri qalmırdı. Əl-Müqəddəsi və əl-İstəxri Bərdəni çox böyük şəhər kimi təsvir edir, onu “bu diyarın Bağdadi” adlandırırdılar. Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri bütün Şərqdə məşhur idi. Əbul Fərəc əl-İsfahani özünün “Kitab ül-Əğani” əsərində xəlifənin saray şairləri sırasında bir neçə azərbaycanlının adını çəkir. X-XI əsrlərdə Azərbaycan ərəbdilli poeziyasının əl-Muğləsi, əl-Maraği, Bərəkəveyh Zəncani, Mənsur Təbrizi, Xətibi Urməvi, İskafi Gəncəvi, Xətib Təbrizi və bu kimi müqtədir nümayəndələri var idi.

XI əsrə qədər ərəb dili ümummüsəlman mədəniyyətinin dili kimi öz mövqelərini qoruya bildi. Bu dövrdə xilafətin tərkibinə daxil olan ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda ərəb dilində bədii əsərlər, ümumiyyətlə, çox az yazılmışdır. Bu bir daha sübut edir ki, xalq yad dildə öz ədəbiyyatını yaratmaq istəməmiş, anadilli ədəbiyyatı qoruyub saxlamağa çalışmışdır. Bununla belə,

ədəbiyyatımızın məhz ərəb dilində yazılmış nümunələri dövrümüzə gəlib çatmışdır.

Səlcuq Sultani Alp Arslanın (1063-1072) vəziri Nizam əl-Mülkün təşəbbüsü ilə Bağdadda yaradılmış Nizamiyyə mədrəsəsinin zəngin kitabxanasına və ədəbiyyat kafedrasına böyük Azərbaycan alimi Xətib Təbrizi başçılıq edirdi. Məhəmməd Salmasi və Mahmud Zəncani kimi azərbaycanlılar Nizamiyyədə uzun müddət müəllimlik etmiş, görkəmli alim kimi şöhrət qazanmışlar. XI əsr Azərbaycan fəqihləri Əbu Nəfs Zəncani, Osman Dərbəndi, Əbülfezl Uşnuhi, Əbülqasım Xoylu və b. Bağdadda tanınmış alimlər idi. Görkəmli Azərbaycan filosofu Bəhmənyarın ərəbcə yazdığı və ona böyük şöhrət qazandıran “Təhsil” kitabı mədrəsələrdə tədris edilirdi. XII əsrdə Azərbaycanın sırf milli zəmin üzərində yüksələn Xaqanisi Bağdada xəlifə sarayına dövətdən imtina edirdi. Azərbaycanlı alimlər ibn əl-Müsənnə, Əbülfezl əl-Ərdəbili, Əbdülxaliq əl-Arrani, Əminəddin ət-Təbrizi, Tacəddin əl-Urməvi, Əbu Nəsr əş-Şirvani və başqaları Bağdadın “ən-Nizamiyyə” və “əl-Kəmalıyyə”, Qahirənin “ən-Nasiriyyə” və “əl-Səlahiyyə” mədrəsələrində, Mosulun və Xilatın tədris mərkəzlərində ədəbiyyat, hüquq, fəlsəfədən və s. dərslər deyir, dövrünün tanınmış alimləri kimi Azərbaycan elminin, poeziyasının şöhrətini qaldırırdılar.

Stefan Lonqri, Həmid Araslı və başqaları Azərbaycanla Bağdad arasında münasibətlərin XIV əsrdə Cəlililər, XV əsrdə Qaraqoyunlular və Ağqoyunlular dövründə çox qüvvətli olduğunu qeyd edirlər. Uzun Həsənin vaxtında ölkənin paytaxtı yayda Təbriz, qışda Bağdad olmuşdur... Şah İsmayıl Səfəvi dövründə İraqla Azərbaycan eyni dövlətin tərkibində idi. XIV əsrin əvvəllərində Təbrizdə “Dər əş-Şəfa” adlı möhtəşəm elm mərkəzi yaradılır. Azərbaycanlılarla yanaşı burada Çindən, Hindistandan, Suriya və Misirdən dəvət olunmuş alimlər çalışırdılar. Mərkəzdə fəaliyyət göstərən universitetdə müxtəlif Şərqi ölkələrindən gəlmiş 7 min tələbə fəlsəfə, ədəbiyyat, tarix, tibb, astronomiya, məntiq, ilahiyyat və s. elmlərə yiyələnirdi.

Əks proses, yəni ərəblərin Azərbaycanda yerləşməsi və özləri ilə ədəbiyyat və incəsənətlərini gətirməsi də nəzərdən qaçırılmamalıdır. Əl-Bəlazuri yazır ki, ərəblər Azərbaycanı fəth edəndə “Bəsrə və Kufədən (İraq), Suriyadan çoxlu tayfa buraya axışdı... Torpaq sahəsi aldı”. Yəni də əl-Bəlazuri və əl-İstəxri göstərir ki, Dərbənddə 24 min suriyalı yerləşdirildi. Bərdə, Beyləqan, Qəbələ və Aranın başqa şəhərlərinin ətrafı ərəb tayfaları tərəfindən tutuldu. Beləliklə, ərəb mədəniyyəti və ərəb ədəbiyyatı xalqımızın zəngin mədəni irsi ilə qaynayıb-qarışırdı. İraqdan, Suriyadan, hətta Yəməndən Azərbaycana gəlmiş ərəb tayfalarının düşərgələrini V.V.Bartold “ümummüsəlman tipli mədəniyyətin yarandığı yerlər” adlandırır. Bununla da Azərbaycan və ərəb mühacirləri milli mədəniyyətlərin və ədəbiyyatların daşıyıcısına çevrilirdilər. Ərəb dilinin üç əsrə yaxın hakimliyi dövründə Azərbaycanda ərəbdilli ədəbiyyatın türkdilli ədəbiyyatımızla yanaşı yaşaması və inkişafından danışmaq sadəlövhlik olardı.

Ərəblərin xilafət tərkibindəki xalqların bir çox yazılı sənət nümunələrini öz dillərinə çevirməsi və orijinalını məhv etməsi məlumdur. Azərbaycanda yazılı mənbələrin, ədəbiyyatın məhv edilməsinə, divanların ərəbləşdirilməsinə Xəlifə Əbu əl-Malikin (685-705) zamanında başlanmışdı. Böyük ehtimalla, ərəb istilasına qədər mövcud olmuş Azərbaycan yazılı ədəbiyyatı nümunələrinin də taleyi belə olmuşdur. Akademik Z.Bünyadov faktlara

əsaslanaraq göstərirdi ki, artıq V əsrdə Aranın öz zəngin ədəbiyyatı mövcud idi. Bununla da məvəli şairlərdən başlayaraq istər ərəb ölkələrində, istərsə də Azərbaycanda yaradılmış ərəbdilli ədəbiyyatımızın bizə gəlib çatmış nümunələrinin cüzi bir hissə təşkil etməsi, həmin ədəbiyyatın özlüyündə və ümumən Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində inkişaf istiqamətlərinin, forma və məzmun xüsusiyyətlərinin araşdırılması çətinliklər yaradır.

Buna baxmayaraq, ərəbdilli ədəbiyyatımızı ayrılıqda götürmək, onun Azərbaycan ədəbiyyatından təcrid olunmuş şəkildə inkişafından danışmaq məsələyə qeyri-elmi yanaşma olardı.

*F.G.Aliyev*

### **From the history of the Arabic-language Azerbaijani literature**

#### ***S u m m a r y***

The creation and development of the Arabic Azerbaijan literature existing in the middle age based on the examples belonging to the end of the VII<sup>th</sup> and the beginning of the VIII<sup>th</sup> centuries has been covered in this article. Here is investigated the main developing points of arabic Azerbaijan literature's form and content in the relation with the historical and political conditions from point of view of Azerbaijan-Arabic literaray relations.

*Ф.Г.Алиев*

### **Из истории арабоязычной литературы Азербайджана**

#### ***Р е з ю м е***

В статье предпринята попытка проследить возникновение и развитие азербайджанской литературы на арабском языке в раннем средневековье на основе образцов конца VII, начала VIII вв.

При этом в свете азербайджанско-арабских литературных связей освещены основные направления развития формы и содержания арабоязычной азербайджанской поэзии под воздействием историко-политической ситуации.



## OXUDUQLARINIZ:

**Rafael HÜSEYNOV.** Ötürücülük missiyası .....3

### KLASSİK İRS: TARİXİ VƏ NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

<b>Rafael HÜSEYNOV.</b> Klassik ədəbi abidələrin tekstoloji bərpasında xüsusi yanaşmalar və Baba Tahir dübeytiləri .....	11
<b>Şəhla ABDULLAYEVA.</b> Quranın “Yusif” surəsində tərbiyəvi və irfani məqamlar .....	34
<b>Faiq ƏLİYEV.</b> Ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən .....	47
<b>Gülşən ƏLİYEVA-KƏNGƏRLİ.</b> Füzulidəki “rindü-şeyda” anlayışının ədəbi-fəlsəfi şərhə .....	52
<b>İlahə HACIYEVA.</b> Nizami və Çakərin “Leyli və Məcnun” məsnəvilərində oxşarlıqlar və normadan kənarlaşmalar .....	59
<b>İlahə MƏMMƏDOVA.</b> Rübai janrı ingilisdilli ədəbiyyatşünasların araşdırmalarında .....	69
<b>İradə MUSAYEVA.</b> Klassik eşq fəlsəfəsi tarixində ilk roman .....	75
<b>Nailə MUSTAFAYEVA.</b> Füzuli və müasirlərinin müxəmməsləri barədə .....	83
<b>Kəmalə NURİYEVA.</b> İ.Y.Kraçkovskinin yeni ərəb ədəbiyyatı sahəsində tədqiqatları .....	99
<b>Samirə QOCAYEVA.</b> Amerika şairi Henri Uordsvort Lonqfello yaradıcılığı və Şərq motivləri .....	104
<b>Elnarə ZEYNALOVA.</b> “Tuhfətul-İraqeyn” poeməsindən iki beytin şərhə ..	108

### YENİ VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ PROSES

<b>Nərminə ƏLİYEVA.</b> Haşım bəy Saqib və onun yaradıcılığında ictimai-siyasi motivlər .....	117
<b>Nuranə ƏSƏDULLAYEVA.</b> Sovet ədəbiyyatında “ideoloji düşmən” obrazını formalaşdıran sosial-siyasi amillər .....	131
<b>Bəxtiyar ƏSGƏROV.</b> Bədii düşüncədə yazıçı və tarix problemi .....	136
<b>Mahirə HACIYEVA.</b> Pakistanda ingilisdilli ədəbi mühitin formalaşması ..	143
<b>Nüşabə HÜSEYNOVA.</b> İnternet ədəbiyyatı – yanaşma bucaqları, münasibətlər sistemi .....	152
<b>Sevinc AYZAQIZI.</b> Ədəbiyyatımız – mənəvi həyatımız .....	159
<b>Türkan QƏDİROVA.</b> Cənubi Azərbaycan demokratik poeziyasında ana dili problemi .....	167
<b>Ülviyyə YUSİFOVA.</b> Abdulla Faruqun şeirlərində humanizm ideyaları .....	174